

STANISŁAW DZIADEK

Akademia Ekonomiczna, Katowice

Przemiany przemysłu na Ziemi Cieszyńskiej w okresie przechodzenia do gospodarki rynkowej

Zmieniające się warunki społeczno-ekonomiczne będące konsekwencją przechodzenia do gospodarki rynkowej w znacznym stopniu oddziałują na zmianę struktury zagospodarowania regionalnego. To zagospodarowanie jest poniekąd efektem wzajemnego oddziaływania zróżnicowanych czynników: ludzkiego, środków trwałych i środków obrotowych stanowiących pewną jedność techniczną, organizacyjną i ekonomiczną (Kurowski 1990).

W minionym okresie centralnego sterowania funkcjonowanie przedsiębiorstw oparte było na dyrektywach centralnych władz, które ograniczały do minimum inicjatywy i samodzielne działania przedsiębiorstw. Zmiana warunków gospodarowania, ustawienie się względem wymogów wolnego rynku postawiły gospodarkę przed określonymi trudnościami natury złożonej, które to oddziałują na przemiany układów strukturalnych poszczególnych działów gospodarki. Przemiany te wymagają podjęcia szeregu przedsięwzięć, wśród których wyróżnić można:

- stworzenie warunków do stabilności funkcjonowania przemysłu w otoczeniu,
- przemiany techniczno-ekonomiczne potencjału produkcyjnego zgodnie z potrzebami rynku,
- możliwość powstania sektora małych i średnich firm,
- restrukturyzację profilu produkcyjnego w regionie,
- rozwój produkcji proeksportowej i wyrobów mogących konkurować na rynkach zagranicznych (Błaszczewicz 1994).

Te oto przesłanki, jak również proces prywatyzacji, winny być w pewnym sensie podporządkowane nadrzędnym celom polityki państwa. Mając na uwadze powyższe założenia, główne uderzenie strategiczne w regionie powinno być ukierunkowane na przemiany strukturalne i własnościowe gospodarki, w tym przemysłu. Sygnalizacją tych problemów zajmuję się w niniejszym artykule, odnosząc je do Ziemi Cieszyńskiej.

OBSZAR I LUDNOŚĆ GMIN

Ziemia Cieszyńska, względnie jej synonim Śląsk Cieszyński, jest w zasadzie określeniem historycznym dla obszarów położonych nad Olzą i górną Wisłą, obszarów wysuniętych ongiś najdalej na południe – jako prowincji Śląska. Stolicą tych ziem jest Cieszyn, miasto nad Olzą, podzielone na dwie części. Omawiany obszar to wschodni fragment dawnego Księstwa Cieszyńskiego. Pod względem geograficznym ziemia ta znajduje się w zachodnich częściach dwóch regionów: Kotliny Oświęcimskiej oraz Pogórza Śląskiego.

Na tak zakreślonym obszarze funkcjonuje 11 jednostek administracyjnych. Są to miasta: Cieszyn, Ustroń, Wisła, dwie jednostki w randze miasta-gminy: Skoczów i Strumień oraz gminy wiejskie: Brenna, Chybie, Dębowiec, Golezów, Hażlach i Zebrzydowice. Struktura wymienionych gmin rozpatrywana od strony krajobrazu, ludności i gospodarki jest znacznie zróżnicowana.

Zakreślony obszar obejmuje 648 km², z czego na gminy miejskie przypada 214 km², tj. 33,5%. Największą powierzchnię posiada Wisła, a najmniejszą Strumień (tab. 1). Z gmin wiejskich największy obszar przypada na Brenną (96 km²), a najmniejszy na Chybie (32 km²).

Tabela 1. Obszar i ludność gmin Ziemi Cieszyńskiej

Nazwa gminy	Obszar w km ²	1990		1993		1995	
		Ludność	na km ²	Ludność	na km ²	Ludność	na km ²
Cieszyn	29	37 044	1 277	37 153	1 281	37 357	1 288
Skoczów	10	15 702	1 570	15 765	1 576	15 888	1 589
Strumień	6	2 935	489	3 307	551	3 393	566
Ustroń	59	15 890	296	15 874	269	15 793	268
Wisła	110	11 476	104	11 562	105	11 638	106
Brenna	96	8 321	87	8 907	93	9 011	93
Chybie	32	8 107	253	8 513	266	8 499	265
Dębowiec	43	5 057	118	5 194	121	5 312	123
Golezów	66	11 618	176	11 554	175	11 497	174
Hażlach	49	8 201	167	8 595	175	8 617	175
Skoczów (w)	54	9 801	182	9 722	180	9 793	181
Strumień (w)	52	7 316	141	7 874	151	7 912	152
Zebrzydowice	42	10 916	259	11 507	273	11 617	276
	648	152 384	238	155 527	243	156 327	245

Źródło: Roczniki Statystyczne województw: bielskiego i katowickiego za lata 1991, 1994, 1996

W wymienionych jednostkach administracyjnych mieszka przeszło 156,3 tys. osób (1995 r.), z czego na miasta przypada 84 069 osób, tj. około 53,8% ogółu mieszkańców Ziemi Cieszyńskiej. Największym miastem rozpatrywanym na tym obszarze, biorąc pod uwagę liczbę mieszkańców, jest Cieszyn (37 357), a najmniejszym Strumień (3 393 osób). Gęstość zaludnienia jest większa od średniej krajowej (123) i wynosi około 245. Najgęściej

zaludnionym miastem jest Skoczów – 1 589 os./km², przed Cieszynem – 1 288 os./km². Wśród gmin wiejskich największa gęstość zaludnienia występuje w Zebrzydowicach (276) a najmniejsza w Brennej (93 os./km²). Mając na uwadze dynamikę przemian ludnościowych w ostatnim okresie, tj. w latach 1990–1995, daje się tu zauważyć nikły przyrost ludności (ok. 102,5%), z wyjątkiem Ustronia (99,3), Golezowa (98,9) i Skoczowa (99,9).

Przemiany ludnościowe na omawianym obszarze nierozzerwalnie związane są ze zmianami zachodzącymi na obszarze kraju i byłych województw: bielskiego i katowickiego (Zebrzydowice), szczególnie w dziedzinie przemysłu, rolnictwa i usług, jak również, stanem zamożności miejscowej ludności.

PRZEMIANY STRUKTURALNE W PRZEMYŚLE

Gospodarka miast i gmin omawianego obszaru przed II wojną światową rozwijała się zgodnie z przyjętymi założeniami dla obszarów przygranicznych, a w szczególności obszarów o znacznej przewadze rolnictwa nad przemysłem, który pełnił funkcję „jąderek” oddziaływania na zaplecze, czego przykładem były głównie: Cieszyn, Skoczów, Ustron, Golezów

i Chybie. Gminy wiejskie nastawione były przede wszystkim na produkcję rolną, a funkcjonujące na ich obszarze punkty rzemieślnicze miały charakter usługowy, głównie dla gospodarstw rolnych. W tym czasie czynne tu zakłady przemysłowe zatrudniały około 3 tys. pracowników, którzy w około 32% wywodzili się ze środowiska wiejskiego gmin podmiejskich, co podyktowane było poniekąd uwarunkowaniami komunikacyjnymi.

Po II wojnie światowej w miastach i gminach Ziemi Cieszyńskiej przystąpiono do rozbudowy przemysłu. Pierwszym etapem tych przemian było upaństwowienie zakładów przemysłowych i likwidacja sektora prywatnego. Sektor prywatny w tym czasie, tj. do 1980 roku, ograniczał się jedynie do usług na potrzeby gospodarstw domowych, gdyż usługi większego zakresu, skierowane na potrzeby przemysłu i poszczególne działy gospodarki, znajdowały się w rękach spółdzielczych, czego przykładem może być CESP A w Cieszynie, zakłady przemysłu drzewnego – tartaki w Wiśle, Ustroniu, Cieszynie, młyny w Cieszynie, mleczarnie w Bażanowicach, Cieszynie, Ogrodzonej (Morcinek 1962). Odzwierciedleniem tego stanu rzeczy była struktura zatrudnienia. W tym czasie sektor państwowy zatrudniał ok. 88,5%, spółdzielczy 10,5%, a prywatne rzemiosło zaledwie 1% ogółu zatrudnionych (1980 r.). Po 1945 roku nastąpiła znaczna przemiana struktury przemysłu na tym obszarze, co było następstwem budowy nowych zakładów, a w szczególności: KWK „Morcinek”

w Kaczycach (1978 r.), Fabryki Farb i Lakierów w Cieszynie – Markłowicach, Zakładów Kartoniarskich w Cieszynie, filii Fabryki Samochodów Osobowych w Skoczowie, Zakładów Wytwarzania Chłodziw i Zakładów Urządzeń Teletechniki Górniczej w Cieszynie, Fabryki Urządzeń Elektrotechnicznych (filii „Celmy” w Cieszynie) w Golezowie oraz licznych zakładów przemysłu spożywczego i materiałów budowlanych w Cieszynie, Baża-

nowicach, Ogrodzonej, Skoczowie, Kaczycach, Zebrzydowicach, Ustroniu i Wiśle. Równocześnie z procesem budowy nowych zakładów przemysłowych postępował proces rozbudowy już istniejących zakładów, czego przykładem może być: „Celma”, Zakłady WYROBÓW Cukierniczych „Olza”, Fabryka Szczeliw i Urządzeń Transportowych, Fabryka Zamków Błyskawicznych, Zakłady Mięsne w Cieszynie, Zakłady Skórzane, Fabryka WYROBÓW Filcowych w Skoczowie, Zakłady WYROBÓW Metalowych „Kuźnia – Ustron” czy też szereg przedsiębiorstw spożywczych.

Ten stan rzeczy, często o charakterze żywiołowym, doprowadził do znacznej centralizacji produkcji i zatrudnienia, odsunięcia na boczny tor małych przedsiębiorstw, bardziej podatnych na zmiany, gotowych na podjęcie prób restrukturyzacji profilu produkcji i usług. Dowodem tej centralizacji jest fakt funkcjonowania dużych przedsiębiorstw zatrudniających ponad 500 pracowników. W zakładach tych w 1980 roku pracowało prawie 73% ogółu zatrudnionych. Po 1985 roku daje się zauważyć nieśmiałe kroki zmierzające do zmian strukturalnych produkcji, co wymuszone zostało poniekąd trudnościami utrzymania rynków zbytu, spadkiem nakładów na modernizację, wzrostem kosztów produkcji oraz rozpoczynającym się kryzysem ekonomicznym, którego piętno odczuwa się do chwili obecnej.

Rok 1990 można uznać za przełomową datę w procesie przemian struktury przemysłu w omawianych jednostkach osadniczych. Rozpoczął się proces zmiany struktury własnościowej zakładów i poszukiwania obcego kapitału jako udziałowca. Proces ten na omawianym obszarze przebiegał i przebiega ze zróżnicowanym powodzeniem. W wyniku tego procesu niektóre większe zakłady przemysłowe w Cieszynie zostały przekształcone w spółki akcyjne bądź w spółki z o.o. w odniesieniu do przedsiębiorstw mniejszych o charakterze usługowo-produkcyjnym. Przykładem tych przekształceń mogą być między innymi:

- Fabryka Maszyn Elektrycznych „Celma” S.A. (Wykupiona przez ELEKTRIM),
- Zakłady Urządzeń Chłodniczych S.A.,
- Zakłady WYROBÓW Cukierniczych „Olza” S.A.,
- Fabryka Elektronarzędzi „CEFAMA”.

Przemiany własnościowe, poszukiwanie obcego kapitału dla restrukturyzacji przemysłu Ziemi Cieszyńskiej to proces bardzo trudny i powolny. Obcy kapitał angażuje się w te przemiany z wielką rezerwą, tłumacząc ten stan rzeczy niejasnymi uwarunkowaniami prawnymi, nieuregulowanymi stosunkami własnościowymi majątku i często pełną dekapitalizacją majątku, czego przykładem mogą być rozmowy z udziałowcem niemieckim i szwedzkim dotyczące „Celmy” w Cieszynie. W zasadzie obcy kapitał włączył się w proces przemian dwóch kluczowych zakładów na tym obszarze, a to:

- Zakładów WYROBÓW Cukierniczych „Olza”, których głównym udziałowcem jest „Jacobs” z Austrii,
- Zakładów Metalowych w Skoczowie i Ustroniu, jako filie „Fiata”, gdzie udziałowcem jest kapitał włoski.

Obok tych zakładów w miastach i gminach Ziemi Cieszyńskiej funkcjonuje ponad 1 500 drobnych podmiotów produkcyjno-usługowych, szczególnie w handlu, usługach turystycznych, przemyśle spożywczym i drzewnym. W działalność tych podmiotów angażuje się kapitał niemiecki, francuski, austriacki i angielski. Podmioty tego typu powstały szcze-

gólnie na obszarze Ustronia, Wisły oraz Cieszyna. W przypadku gmin zjawisko to można odnieść do Brennej i Zebrzydowic.

Rola kapitału zagranicznego w prywatyzacji przemysłu jest jeszcze mała. Kapitał ten zainwestował w przemysł omawianych gmin około 50 mln dolarów, co stanowi zaledwie 15% wszystkich nakładów w tym dziale gospodarki. Największy udział mają w tym Austriacy i Niemcy.

Ogólnie można stwierdzić, że procesy przemian własnościowych przemysłu Ziemi Cieszyńskiej opierały się raczej na tworzeniu nowych drobnych i średnich prywatnych przedsiębiorstw, aniżeli na przejmowaniu przez sektor prywatny dużych przedsiębiorstw. Toteż sektor państwowy w 2/3 partycypuje w sprzedaży produkcji i zatrudnieniu. Nie można także pominąć ujemnego zjawiska dla tego obszaru, jakim jest „ścieżka” upadłościowa, która prowadzi do likwidacji zakładów i wzrostu bezrobocia. W wyniku tego procesu zlikwidowano już kilka przedsiębiorstw, czego przykładem mogą być: Cementownia „Goeszów”, Zakłady Urządzeń Gospodarstwa Domowego „Termika” (Cieszyn), Zakłady Przemysłu Meblowego (Cieszyn), Fabryka Zamków Błyskawicznych (Cieszyn), Zakłady Krawieckie (Cieszyn) oraz wiele innych podmiotów budowlanych (Cieszyn, Ustroń, Strumień, Zebrzydowice), chemicznych (Zamarski, Pogwizdów) i przemysłu spożywczego, będącego w gestii sektora państwowego i spółdzielczego. Zmiany te nie pozostały bez wpływu na spadek zatrudnienia.

ZMIANY STRUKTURY ZATRUDNIENIA W ZAKŁADACH PRZEMYSŁOWYCH

Na przestrzeni 40 lat po II wojnie światowej wielkość zatrudnienia w przemyśle na omawianym obszarze ulegała licznym przemianom. Po okresie wzrostu zatrudnienia, który w zakładach przemysłowych Ziemi Cieszyńskiej trwał do lat 80., daje się zauważyć jego spadek, szczególnie od 1990 roku (tab. 2). Spadek zatrudnienia jaki obserwować można było od 1980 roku rekompensowany był w początkowej fazie przez pewien przyrost zatrudnienia w KWK „Morcinek” w Kaczycach, Zakładach Przemysłu Elektrotechnicznego „Celma” (do

Tabela 2. Zatrudnienie w zakładach przemysłowych gmin Ziemi Cieszyńskiej

Gmina	1990			1995		
	Ogółem w gospodarce materialnej	w tym przemysł	% zatrudnienia w przemyśle	Ogółem w gospodarce materialnej	w tym przemysł	% zatrudnienia w przemyśle
Cieszyn	10 523	8 352	79,3	9 623	7 123	74,0
Skoczów	5 923	4 950	83,5	5 816	4 037	69,4
Strumień	279	100	35,8	316	77	24,3
Ustroń	1 889	1 338	70,8	1 411	1 209	85,6
Wisła	657	569	86,6	516	407	20,7
Brenna	816	95	11,6	747	67	8,9
Chybie	779	31	3,9	636	27	4,2
Dębowiec	337	15	3,9	357	9	2,5

Goeszów	2 056	1 009	49,0	1 316	817	62,0
Hażlach	492	49	9,9	362	17	4,7
Skoczów (w)	770	61	7,9	767	47	6,1
Strumień (w)	702	25	3,5	621	17	2,7
Zebrzydowice	5 785	3 612	62,4	5 283	3 425	64,8
	31 047	20 206	65,08	27 771	16 579	59,7

Źródło: Roczniki Statystyczne województw: bielskiego i katowickiego za lata 1991–1996, dane zebrane przez studentów i uzupełnienia własne

tab.3

cd. tab. 3

1985 r.) i drobnych zakładach rzemieślniczych. Z analizy danych statystycznych traktujących o zatrudnieniu w poszczególnych branżach przemysłu na Ziemi Cieszyńskiej (tab. 3) wynika, że znaczący jego spadek w latach 1990–1995 daje się zauważyć głównie w branżach: środków transportu, chemicznej, włókienniczej, skórzaney i maszynowej. Spadku tego nie zrekompensował przyrost zatrudnienia w przedsiębiorstwach przemysłu spożywczego, gdyż w większości były to drobne podmioty (piekarnie, masarnie, rozlewnie, warsztaty usługowe) świadczące usługi dla miejscowej ludności. Największy spadek zatrudnienia

w przemyśle i usługach produkcyjnych daje się zauważyć na obszarze gmin wiejskich: w Goleszowie, Brennej, Hażlachu oraz w Cieszynie i Skoczowie. W przypadku gmin wiejskich spadek ten był wynikiem likwidacji zakładów spółdzielczych (Brenna, Zamarski) oraz braku zbytu na wyroby przez miejscowy rynek, co odnieść można szczególnie do zakładów materiałów budowlanych i przemysłu skórzanego.

Struktura zatrudnienia w przemyśle gmin wiejskich i miejskich w decydującej mierze oddziałuje na kształtowanie funkcji realizowanych przez analizowane ośrodki osadnicze. Z 11 gmin objętych analizą wyraźne funkcje przemysłowe przypisać można do: Cieszyna, Skoczowa, Ustronia, Goleszowa i Zebrzydowic (KWK „Morcinek”). Rozwój obiektów

turystycznych i przyrost usług świadczonych w tej branży mają decydujący wpływ na określenie funkcji dla Wisły – miasta turystyczno-przemysłowego. Jeśli chodzi o gminy wiejskie, to mimo zlokalizowanych tu zakładów usługowych realizują one funkcje rolnicze, z wyjątkiem Brennej, gdzie po 1985 roku – mimo znaczących niedogodności – rozwijał się sektor usług turystycznych (tab. 4).

Generalnie przyjąć można, że struktura przemysłu w miastach i gminach Ziemi Cieszyńskiej uległa znaczącym pozytywnym przemianom. Proces przemian dalej postępuje. Jest on na omawianym obszarze nieco skomplikowany i zależny od specyficznych wymogów gospodarki rynkowej terenów przygranicznych, gdzie kierunek rozwoju drobnych przedsiębiorstw podyktowany jest popytem na towary na miejscowych bazarach, co odnieść można szczególnie do Cieszyna (Dziadek 1995).

Tabela 4. Funkcje gmin Ziemi Cieszyńskiej

Gmina	Funkcja
-------	---------

Cieszyn	przemysłowa
Skoczów	przemysłowa
Strumień	handlowa
Ustroń	przemysłowa
Wisła	turystyczno-przemysłowa
Brenna	turystyczna
Chybie	rolno-handlowa
Dębowiec	rolnicza
Goleszów	przemysłowa
Hażlach	rolnicza
Skoczów (w)	rolnicza
Strumień (w)	rolnicza
Zebrzydowice	przemysłowa

Źródło: opracowanie własne

Powodzenie procesu przemian zależne będzie na tym obszarze od przyjętych kierunków przekształceń w założeniach polityki gospodarczej państwa, aktywności kapitału zagranicznego w procesach prywatyzacji, zamożności miejscowej ludności. Kierunki te będą z całą pewnością skorygowane z uwagi na wymogi krajów Unii, do której Polska zamierza wstąpić. Stąd też w chwili obecnej trudno jest jednoznacznie mówić o stabilnych kierunkach przekształceń. Bez wątpienia funkcjonujące zakłady będą musiały dążyć do modernizacji swojego parku maszynowego, podniesienia jakości produkcji, zwiększenia wydajności pracy – jako warunku obniżenia kosztów produkcji i utrzymania się na rynku, gdzie rządzą prawa gospodarki rynkowej i coraz bardziej bezwzględna staje się konkurencja w „walce” o klienta.

Literatura

- Błaszkiwicz K., 1994, *Przeobrażenia strukturalne w przemyśle polskim*, Rzeszowskie Zeszyty Naukowe „Prawo – Ekonomia”, t. XVI, Rzeszów.
- Dziadek S., 1995, *Funkcjonowanie transportu w miastach przygranicznych*, [w:] *Przemiany strukturalno-gospodarcze obszarów przygranicznych*, red. J. Kitowski i Z. Ziolo, Sekcja Gospodarki Przestrzennej Komisji Nauk Ekonomicznych Oddziału PAN w Krakowie, UMCS Filia Rzeszów, KPZK PAN, Warszawa–Kraków.
- Kurowski S., 1990, *Polityka gospodarcza PRL. Analiza krytyczna*, Ed. Spotkania, Warszawa.
- Morcinek G., 1962, *Ziemia Cieszyńska*, Wyd. „Śląsk”, Katowice.